Matn tushunchasi va uning tuzilishi

Ilmiy rahbar: Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Tashmatova Shalola Ravshanbekovna
Magistr: **Sadarova Nilufar**

ANNOTATSIYA. Ushbu tezisda matn tushunchasi, uning lingvistik mohiyati hamda tuzilish xususiyatlari keng yoritiladi. Matnning mazmuniy yaxlitligi, mantiqiy izchilligi va grammatik bog‘liqligi ilmiy asosda tahlil qilinadi. Shuningdek, matnning kommunikativ vazifasi, uning nutq jarayonidagi o‘rni hamda matn turlari haqida batafsil ma’lumot beriladi.
Kalit so‘zlar: matn, nutq, til, mantiqiy izchillik, mazmuniy yaxlitlik, kommunikativlik, matn tuzilishi, lingvistika, nutq madaniyati

KIRISH Matn tilshunoslik fanining muhim obyektlaridan biri bo‘lib, u inson nutq faoliyatining asosiy mahsuli hisoblanadi. Har qanday fikr, g‘oya yoki axborot matn orqali ifodalanadi. Matn nafaqat til birliklarining oddiy yig‘indisi, balki muayyan qonuniyatlarga asoslangan murakkab tizimdir. Shu sababli matnni o‘rganish tilshunoslikning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.
Zamonaviy tilshunoslikda matn lingvistikasi alohida yo‘nalish sifatida shakllangan bo‘lib, u matnning tuzilishi, mazmuni va funksiyalarini o‘rganadi. Matnni to‘g‘ri tashkil etish esa nutq madaniyatining muhim ko‘rsatkichlaridan biridir.

ASOSIY QISM
1. Matn tushunchasi Matn – bu mazmunan o‘zaro bog‘langan, mantiqan izchil va grammatik jihatdan shakllangan gaplar majmuasidir. U og‘zaki yoki yozma shaklda ifodalanadi. Matnning asosiy vazifasi – muallifning fikrini tinglovchi yoki o‘quvchiga aniq va ravon yetkazishdan iborat.
Matn doimo ma’lum bir mavzu asosida yaratiladi va unda bosh g‘oya mavjud bo‘ladi. Har bir gap shu g‘oyani ochib berishga xizmat qiladi.

2. Matnning asosiy belgilar Matn quyidagi muhim xususiyatlarga ega:
Mazmuniy yaxlitlik – barcha gaplar yagona mazmunga bo‘ysunadi
Mantiqiy izchillik – fikrlar ketma-ketlik asosida rivojlanadi
Grammatik bog‘liqlik – gaplar til vositalari orqali o‘zaro ulanadi
Kommunikativlik – matn ma’lum axborotni yetkazadi
Tugallanganlik – matn ma’lum bir yakuniy fikr bilan tugaydi

3. Matn tuzilishi Matn odatda uch asosiy qismdan iborat bo‘ladi:
Kirish qismi – mavzuga kirish, umumiy ma’lumot berish
Asosiy qism – mavzuni batafsil yoritish, dalillar keltirish
Xulosa qismi – umumiy natija va yakuniy fikrlarni bayon etish
Bu tuzilish matnning aniq va tushunarli bo‘lishini ta’minlaydi.

4. Matnning turlari Matn mazmuniga va ifoda uslubiga koʻra quyidagi turlarga boʻlinadi:
Hikoya matni – voqealar ketma-ket bayon qilinadi
Tasviriy matn – predmet, hodisa yoki shaxs tasvirlanadi
Muhokama matni – fikr yuritish, isbotlash va xulosa chiqarishga asoslanadi
Har bir tur oʻziga xos tuzilish va til vositalariga ega.

5. Matnning ahamiyati va funksiyalari Matn inson hayotida muhim oʻrin tutadi. U orqali:
bilimlar uzatiladi
axborot almashinuvi amalga oshiriladi
ijtimoiy muloqot rivojlanadi
Matnning asosiy funksiyalari quyidagilardan iborat:
Axborot berish funksiyasi
Ta’sir etish funksiyasi
Aloqa oʻrnatish funksiyasi
Toʻgʻri tuzilgan matn nutq madaniyatining yuqori darajasini namoyon etadi.

XULOSA Xulosa qilib aytganda, matn inson tafakkurining mahsuli boʻlib, u fikrni aniq, izchil va ravon ifodalashga xizmat qiladi. Matnning toʻgʻri tuzilishi, mazmuniy yaxlitligi va mantiqiy izchilligi uning samaradorligini oshiradi. Shuning uchun matn yaratishda uning ichki qonuniyatlariga amal qilish muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR
Mirtojiyev M. – *Hozirgi oʻzbek adabiy tili*. Toshkent: Oʻqituvchi, 2004.
Mahmudov N., Nurmonov A. – *Oʻzbek tilining nazariy grammatikasi*. Toshkent: Fan, 1995.
Rasulov R. – *Umumiy tilshunoslik*. Toshkent: Fan, 2007.
Shukurov Sh. – *Matn lingvistikasi asoslari*. Toshkent: Fan, 2010.
Yoʻldoshev B. – *Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari*. Toshkent: Oʻqituvchi, 2012.
Abdurahmonov Gʻ. – *Tilshunoslik nazariyasi*. Toshkent: Fan, 2008.